

ΡΗ΄.

Συνίπικαι τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ Φραγκογραικικῆς Λειτουργίᾳς.

Οἱ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἀθροισθέντες Ἑνωτικοί, δέησιν πρὸς τὸν Θεὸν ποιήσαντες καὶ μνημονεύσαντες τὸν Ἀρχιερεῖα Ῥώμης, καὶ τοὺς λόγους τοῦ Καρδινάλιου Ἰσιδώρου ἑνωτισθέντες, ὡμολόγησαν τὸν Ὅρον τῆς Ἑνώσεως· ὅμως καὶ οὗτοι μετὰ συμφωνίας, ὅτι παρελθόντος τοῦ κινδύνου, καθίσαντες τινὲς τῶν ἐλλογίμων τοῦ γένους, ἰδῶσι τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ εἰ ἔστι τὸ μὴ τελῶς ὀρθοτομοῦν διορθώσωσι. Καὶ εὐφημήσαντες τοὺς παρευρεθέντας ἀξιωματικούς Λατίνους, καὶ γράψαντες τὸ τε ὄνομα τοῦ Πάπα ἐν τοῖς διπτύχοις, καὶ τὸ τοῦ ἐξορίστου Πατριάρχου Γρηγορίου, ἐξῆλθον τῆς Ἐκκλησίας, πεποιθότες ὅτι ἐλύτρωσαν τὸν ἕρόνον καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἦσαν ὅμως καὶ ἐκ τούτων πολλοὶ, οἳ οὐκ ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου ἐκ χειρὸς τοῦ Καρδινάλιου, ἀνίερων σχεδὸν θεωρήσαντες τὴν τελεσθεῖσαν ἐν τῇ Ἑνωτικῇ λειτουργίᾳ θυσίαν. Ὁ Ἰσιδωρος ἀνιχνεύων πᾶσαν καρδίαν, προέβλεπε τὴν κακὴν ἐκθεσιν τῆς Ἑνώσεως, καὶ πάντα σκοπὸν τῶν ὀρθοδόξων, «οὐκ ἐλάνθανον γὰρ τὰ μαγγανεύματα καὶ αἱ ἀπάται τῶν Γραικῶν αὐτῷ· ἀλλ' ὡς τοῦ αὐτοῦ γένους ὦν, σὺν ὀλίγῃ ἔσπευδε βοηθῆσαι τῇ Πόλει· καὶ ἤρκει πρὸς ἀπολογίαν τῷ Πάπα ὅσον γέγονε, τὸ δὲ πλεόν ἀνετίθετο τῷ Θεῷ τῷ πάντα οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ συμφέρον».

Ἐμίσουν δὲ τὴν Ἑνωσιν οἱ Γραικοὶ καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος ἦτον ἡ κυρία αἰτία τῆς ὀργῆς καὶ πολιορκείας τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ Ἄμουράτης εἶχε προσφέρει πρὸς τὸν Ἰωάννην χρήματα δι' ἐξοδον καὶ εἰσοδον, καὶ ὅ,τι ἄλλο πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, καὶ ἐγένετο λόγος πολὺς ἐν τῇ Αὐλῇ καὶ τοῖς συμβουλλοῖς, πότερον νὰ γίνῃ, τὸ θέλημα τοῦ Ἄμουράτου, ἢ τὸ τοῦ Πάπα. Δυστυχῶς ὅμως ἐγένετο ὅπερ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς· καὶ ὁ Ἄμουράτης πρῶτον, ἔπειτα δὲ ὁ Μιγάμεθ ἀπεφάσισαν τὴν ὅσον τάχιον ἄλωσιν. «Εἶθε, ὁμολογῆι καὶ ὁ Φραντζῆς, εἶθε ἑνωσις εἴη τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ὑστερήσαι με ὁ Θεὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου! Ἀλλὰ διατί; Ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ τῆς Συ-

νόδου υπόθεσις ἦν αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀρεθῶν ἐφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν».

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας λοιπὸν ἐκείνης, ἐν ἣ τάχα συνεπνηγυρίσθη ἡ Ἐνωσις ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ, οἱ Γραικοὶ ἀπέφυγον τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν ὡς Ἰουδαίων συναγωγὴν. Οὐδεὶς εἰσέδρινεν ἐν αὐτῇ· οὐκ ἦν οὔτε προσφορὰ, οὔτε ὀλοκαύτωσις, οὔτε θυρίαμα. Ἐάν τις κατὰ τύχην ἱερεὺς ἐλειτούργει, οἱ ἔνδον ὀλίγιστοι προσευχόμενοι ἔμενον ἄχρι τῆς ὥρας τῆς προσφορᾶς, καὶ τότε πάντες ἐξήρχοντο· οὕτω γυναῖκες ὡς ἄνδρες, οὕτω ἱερεῖς ὡς λαϊκοὶ, οὕτω μοναχοὶ ὡς μονάζουσαι·

«Τὸ χρὴ λέγειν διηγείται ὁ Δοῦκας, καὶ τὸν Ναὸν ὡς βωμὸν, καὶ τὴν θυσίαν ὡς Ἀπόλλωνος τελουμένην ἐνόμιζον».

Ὁ δὲ Γεννάδιος ἄν καὶ ἐγκλειστός, ὁμοῦ παραβὰς ἔκτοτε τὴν υπόσχεσιν τῆς σιγῆς διὰ τοὺς αὐξανόμενους κινδύνους, ἦν καθ' ἑκάστην διδάσκων καὶ γράφων κατὰ τῶν Ἐνωτικῶν, καὶ πλέκων συλλογισμοὺς καὶ ἀντιφάσεις καὶ ἐκσφενδονίζων ἀρὰς κατ' αὐτῶν. Τὸ ὄνομά του ἐγένετο σύμβολον μίσους καὶ ἀποστροφῆς κατὰ πάσης οἰασδῆποτε ἀλλοιώσεως τοῦ Ὁρησκευτικοῦ δόγματος τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τροσούτον δὲ κατὰ συνέπειαν τῆς φραγκογραικικῆς λειτουργίας ὑπερηύξησεν ἡ κατὰ λατινοφρόνων ἀπέχθεια, ὥστε, ὅταν Χριστιανός τις ἤρχετο πρὸς τὸν ἱερέα ἵνα ἐξομολογήσῃ τὰ ἁμαρτήματά του, ἠρωτᾶτο πρῶτον παρ' ἐκείνου εἰ ἂν κοινώρησε τοῖς ἀκοινωνήτοις, ἢ εἰ ἂν ἔτυχε ν' ἀκούσῃ λειτουργίαν παρά τινος Ἐνωτικοῦ ἱερέως. Ἐάν οὕτως εἶχε, κανὼν δριμύς καὶ βαρὺ ἐπιτίμιον τῷ ἐπεβάλλετο· μετὰ δὲ τὴν προθεσμίαν, καὶ πρὶν κοινωρήσῃ τοῦ δεσποτικοῦ αἵματος, ὑπέσχετο ὅτι πῶποτε εἰς τὸ ἐξῆς ἂν ἤθελε προσέλθῃ εἰς τοὺς ἐθνοκατάρατους ἱερεῖς τῆς Ἐνώσεως, διότι οὔτε ἱερεῖς εἰσὶν, οὔτε τὰ προσφερόμενα τέλεια εἰσὶν. Ἄν δὲ τις, κατὰ σύμπτωσιν, τῶν Ἐνωτικῶν ἐκείνων τῆς λειτουργίας ἐκαλεῖτο ἐν κηδείᾳ νεκροῦ, ἢ ἐν μνημοσύνῃ τεθνεώτος, καὶ ἐφαί-

νετο ἐν μέσῳ τῶν Ὀρθοδόξων, κατενόη; οὗτοι τὰ φελώνια ἐκ-
 δυόμενοι, ἐφευγον ὡς ἀπὸ πυρός. — Ἡ δὲ ἁγία Σοφία μετὰ τὴν
 τελετὴν, προσημαίνουσα τὴν ὑπόβαν ἐμελλε νὰ ὑποστῆ μετ' ὀλί-
 γον ἐρημίαν, κατέστη ἔρημος καὶ παντάπασι παρημελημένη, ὡς
 τόπος ἀκάθαρτος, διαφθορᾶς, προδοσίας καὶ πάσης ἀνθρωπίνης
 μοχθηρίας πεπληρωμένος. Οἱ διὰ τὴν προκειμένην ἀνάγκην φραγ-
 κισθέντες Ἀδελφοὶ ἀνέβαινον κρύφα τὰς βαθμίδας τῶν προθύρων.
 καὶ πρὶν ἢ εἰσελθῶσιν ἐν αὐτῇ, ἔβλεπον ὀπισθεν μή τις Ὀρθόδο-
 ξος τοὺς ἴδη, καὶ καταμηνύσῃ αὐτοὺς παρὰ τῷ λαῷ. Οὐδὲ κηρία,
 οὐδὲ κανθῆλαι ἦσαν ἀνημμέναι ἐν ταῖς λυχναψίαις· ἀλλὰ σκότος,
 καὶ σιγὴ καὶ θανάτου λήθη ἐβασιλευον ἤδη ἐντὸς αὐτῆς.

Μία τῶν εὐγενίδων ὠδίνουσα τοῦ τεκεῖν τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλη
 Τετράδι τοῦ 1453, τοὔτέστιν ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς Ἀλώσεως
 προσεκάλεσε τὸν πνευματικὸν αὐτῆς, Ἰάκωβον ὀνόματι, καὶ ἐξο-
 μολογήθη. Ἐρωτήσασα δὲ αὐτὸν ἐάν τι ἐκόλυε νὰ μεταλάβῃ ἐκ
 τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέως τοῦ λειτουργοῦντος, ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς, ἔνδον
 τῆς Ἀδελφῆς αὐτῆς ὑπάρχοντι; (ἦν γὰρ ὁ ἱερεὺς συμφορέσας τοῖς
 ἐρωτικοῖς μόνον ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τότε τῇ 12 τοῦ
 Δεκεμβρίου, οὐ μὴν δὲ καὶ συγκοινωνήσας· οὐ γὰρ ἔτυχεν ἐξ
 ἀρχῆς συναριθμηθῆναι τοῖς συλλειτουργοῖς τοῦ θυσιαστηρίου,
 ἀλλ' ἔτυχεν ἐξω σὺν ἄλλοις βραδεῖαν τυχόντες τὴν ἔλευσιν,
 καὶ ἴσταρτο ἐν τῷ Ναῷ φοροῦντες τὰς ἱερατικὰς αὐτῶν στολὰς
 μόνον)· ὁ πνευματικὸς εἶπεν αὐτῇ· εἶναι συγχωρημένον· ὁ Θεὸς
 θέλει σοὶ συγχωρήσει· πήγαινε· κοινώνησον ἀφόβως παρ' αὐτοῦ.
 Ἡ κυρία δειλιάσασα διὰ τὴν ἀνεμπόδιστον ἐκείνην ἀπολογίαν
 τοῦ γέροντος Ὀρθοδόξου, μετακαλεῖται ἄλλον ἱερέα, Νεόφυτον
 ὀνόματι. «πνευματικέοντα ἐν τοῖς Ἀνακτόροις καὶ ἐν οἴκοις
 μεριστάνων», ὅστις ἐμπόδισεν αὐτὴν, λέγων· ἐάν λάβῃς, τέκνον,
 κρινωνίαν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέως σου, ἀπλοῦν ἄρτον ἕφαγες
 καὶ ἀπλοῦν οἶνον ἔπιες, οὐχὶ δὲ τὸ τίμιον σῶμα Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 τροφὴν ἀθανασίας, σφραγίδα μέλλοντος αἰῶνος. Τὸ ἀληθὲς δῶρη-
 μα τῆς αἰωνιότητος ἐνυπάρχει μόνον εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέ-
 ρων σου!

Λοιδόροι ξένοι ἐπροσπάθησαν νὰ καταστήσωσιν ἀμφίβολον τὴν ἀγνότητα τῆς ἡμετέρας φυλῆς, καὶ λοιδόροι ὁμογενεῖς δὲν ἐρυθρίασαν νὰ δυσφημίσωσιν ἐνώπιον τῶν ἐχθρῶν μας τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν διαγωγὴν. Εἶπον τινές, ὅτι ὁ Γεννάδιος ὑπῆρξε μετὰ τὴν Ἄλωσιν Πατριάρχης τουρκοχειροτόνητος, καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ αἷτιον διὰ τὸ ὅποσον τοσοῦτον ἐπιζήλωσις ὑπῆρξε τῆς βαρβαροκρατίας τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν σύστασιν· ὅτι ἡ ποιμαντικὴ του ράβδος ὤφειλετο εἰς κρυφίας βχδιουργίας, καὶ προηγουμένας μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν συνεννοήσεις· ὅτι ὡς ἐκ τούτου τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα φυσικῶς ἔπειτα ἐγένετο σύμβολον δουλείας, ὄργανον τυραννίδος, μέσον διαφθορᾶς καὶ καταστολῆς. Φεῦ τῆς ἀποπλανήσεως! Οὗτοι οἱ ἐξυβριστὰί τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν σωτηρίας, καὶ διαστροφῆς τῶν ἐθνικῶν προσδοκιῶν, οἱ Ἕλληνες οὗτοι Φαλμεραῦεροι τῶν ἱερωτάτων ἀντικειμένων τῆς φυλῆς ἡμῶν δὲν ἐσυλλογίσθησαν, ὅτι, παραμορφοῦντες τὴν ἱστορίαν, καὶ οἰκτρῶς παρεξηγοῦντες τὴν πένσοφον οἰκονομίαν τῶν γεγονότων, εἰς τὴν σειρὰν τὴν ἀδιάσπαστον τῶν ὑποίων ἢ Ἑλληνικῆ ἐνότητος ἀποκαλύπτεται, δὲν ἐσυλλογίσθησαν, ὅτι τοιαῦτα διασύρονιες, ζημιοῦσι τὴν πατρίδα πολὺ περισσότερον παρ' ὅ,τι δύνανται νὰ ζημιώσωσιν αὐτὴν Περικερικὰ πυροβόλα, ἢ διπλωματικὰ πρωτόκολλα· διότι ἐνεισάγουσι τὸ πνεῦμα τῆς ἀσεβείας πρὸς τὸ παρελθόν, σπείρουσι τὸν κάκιστον σπόρον τῆς ἱστορικῆς ἀθεότητος, καὶ ἔρρουσι τῆς Ἑλλάδος τὰς πόλας εἰς τὸν δαίμονα τοῦ διαμελισμοῦ! — Ὅχι· ἐὰν ὑπάρχη τις ἀλήθεια, ὑπάρχει καὶ αὕτη, ὅτι ἡ ἡμετέρα μεγάλη Ἐκκλησία δὲν χρεωστεῖ εἰς τὸν βάρβαρον Σκόθην τὴν καθιήρυσιν. Ὁ Γεννάδιος ἀνεκνήρυχθη ΕΘΝΑΡΧΗΣ ἀληθινὸς τῆ γενικῆ ψήφῳ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὶν ἢ ἀκόμη τελευτήσῃ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἔγκλειστος ὢν ἔτι καὶ μοναχός· ἐκέκτητο τὴν ποιμαντικὴν ράβδον του ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς Φραγγογραϊκικῆς λειτουργίας· ἔλαβε δὲ τὴν ράβδον ταύτην ὡς ἐπρεπε νὰ λάβῃ αὐτὴν κτίτωρ καὶ θεμελιωτῆς νέας τινός τῶν Ἑλλήνων πνευματικῆς ἡγεμονείας, δηλ. ἐν ἀκμῇ ἀγῶνος ὑπὲρ ἐλευθερίας,

καὶ ἐν ᾧρα θερμοτάτης πίστεως. Ὁ Μωάμεθ ἐκέρωσε τὴν ψῆ-
φον τοῦ λαοῦ καὶ ἐκέρωσε, διότι βεβιασμένος εὐρέθη νὰ κυ-
ρώσῃ, ἀ.λ.λ' ὁ λαὸς προσηγουμένως ἐξελέξατο. Ἡ Πατριαρχικὴ,
λοιπὸν, ράβδος τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας δὲν ὁμολογεῖ τουρκικὴν
καταγωγὴν, οὐδὲ γραικορωμαϊκὴν μάλιστα, διότι ὁ Γρηγόριος
ὕψηξεν ὁ ἕστατος τῶν Αὐτοκρατορικῶν ὑποψηφίων. Αὕτη ἡ
ράβδος ἐξαιρέτως ὑπάρχει λαοπρόβλητος καὶ ἐλληνικωτάτη, ὡς
ἐξαγορασμένη καὶ καθιερωμένη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ πολυπα-
θοῦς λαοῦ, ἕστις, κεκλημένος ἦτο νὰ διαθλήσῃ μετέπειτα τὸν
ἀγῶνα τῆς ἰδίας ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξαγοράσεως.
Ἄν δὲ ἡ ράβδος αὕτη ἐνίοτε κατηναγκάσθῃ, ἕνεκα τῆς ἀνάγκης
εἰς ἣν καὶ ἅπαν τὸ γένος συνυπέκυπτε, νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς δεσπο-
τικὰ καὶ ἀνθελληνικὰ θελήματα, τοῦτο ἔστω ὕλη καταλαλιᾶς
εἰς μισοκάλους ἀλλογενεῖς, οὐχὶ δὲ εἰς ἡμᾶς τοὺς γινώσκοντας,
ὅτι μάλιστα διὰ τοιαύτης καθυποταγῆς τοῦ Πατριαρχείου διε-
σώθησαν καὶ πατρὶς καὶ πίστις, ἐπειδὴ, ἄλλως, ὁ αἰμοδύρος
βάρβαρος ἤθελε καταστρέψῃ τὴν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἀύ-
ρατον ΕΘΝΑΡΧΙΑΝ, αὕτη δὲ ἡ καταστροφή βεβαίως ἤθελε συν-
επιφέρει τὸν ἀνίατον τῆς ἐθνικότητος ὄλεθρον. — Μὴ δὲ ὁ τῆς
ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξαγοράσεως ἀγὼν ἔλαβε τέλος;
ἢ ἀρκοῦμεθα ἴσως εἰς ὅ,τι τὰ ἀνακτορικὰ συμβούλια περὶ ἡμῶν
καὶ περὶ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐθεσπίσαντο; εἴμεθα ἀληθῶς ἐλευ-
θεροὶ καὶ ἀνεξάρτητοι, ἵνα ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀποφα-
σίσωμεν περὶ τῶν ζωτικωτέρων τοῦ μέλλοντος ἡμῶν συμφερόν-
των; εἴμεθα πολιτικῶς "Ε.λ.ἴηνες ἡμεῖς, Ἕλληνες κατὰ τὰ δι-
καιώματά μας καὶ τὰς ἀποβλέψεις μας, ἕωσού τρία ἑκατομμύ-
ρια περίπου ὀρθοδόξων ἀδελφῶν στενάζουσιν ἔτι εἰς τὰ δεσμὰ
τῆς αἰχμαλωσίας; καὶ ἐάν δὲν εἴμεθα Ἕλληνες εἰσέτι, εἰμὴ ἐλέω
διπλωματίας, πῶς τολμῶμεν νὰ διακινδυνεύσωμεν εἰς ἐπαρχια-
κὰς διαβουλεύσεις τὰ κοινὰ καὶ οὐσιώδη ἀπάσης τῆς φυλῆς
συμφέροντα: — Μὴ γένοιτο! Ἡ ὑποχειριότης τοῦ Οἰκουμενικοῦ
θρόνου πρέπει μάλιστα νὰ ἦναι πρὸς τοὺς σήμερον καλουμένους
ἐλευθέρους Ἕλληνας σύμβολον μελλόντων ἀγῶνων, μῆνυμα προ-

σεχῆς καταρτισμοῦ, τλοπὸς καὶ τέρμα πάσης εὐσεβοῦς καὶ πατριωτικῆς προσπαθείας. Διὸ, ἀντὶ τοῦ νὰ ἐρευνῶμεν τρόπους, ἵνα ἀποσκιρτήσωμεν τοῦ κοινοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας ἄξονος, ἵνα λειποστρατήσωμεν ἐγωϊστικῶς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀγῶνος, προφασιζόμενοι τὴν ἀνάγκην ψευδοῦς, προσκαιροῦ, καὶ ἀπραγματοποιήτου ἀνεξαρτησίας, εἰς ἐπικράτειαν μὴ χείρουσαν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν πραγματικὴν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπακούουσαν εἰς ἄλλοθρήσκων καὶ ἄλλογενῶν ἐπιρροίας, κάλλιον εἶναι νὰ διαζητῶμεν τρόπους, ὅπως ἐπὶ πλέον συσφίγξωμεν ἕως τῆς ὠρισμένης στιγμῆς τοὺς οικιακοὺς δεσμοὺς, καὶ ἐπιστεγάσωμεν τὸ ὑπὸ τῆς δουλείας καὶ τῆς διπλωματίας ἐπιβουλευθὲν προγονικὸν ἡμῶν ἄσυλον. — Ὅχι· ὁ ἀγὼν δὲν ἐπερατώθη! καὶ ἕως οὗ δὲν περατώθη, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀναμόρφωσις εἶναι ἀδύνατος. Ἄλλως αὐτοχειριάζομεν αὐτοὶ ἑαυτοὺς, παραλύομεν τὰς ἀγαθωτέρας ἐλπίδας· ἐγωϊστικῶς δὲ καὶ ἀπαθῶς φερόμενοι πρὸς τοὺς ἐν δουλείᾳ διάγοντας ἀδελφοὺς, ἐξυπηρετοῦμεν ὅχι τὴν πατρίδα ἀλλὰ τοὺς ἐχθροὺς μας, ὅχι τὴν ἐπαγγελλομένην ἐλευθερίαν ἀλλὰ τὸν δεσποτισμὸν, ὅχι τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ τὴν σπάθην τοῦ Κοράνου, καὶ μετὰ τοῦ εὐωχοῦντος ἁμαρτωλοῦ λέγομεν καὶ ἡμεῖς· *γίγωμεν σήμερον καὶ πίωμεν, αἴθριοι γὰρ ἐσόμεθα πικρὴν καὶ βρωμίαν καὶ θυσοῦλον!*

ΡΘ΄.

1453.

Ἀρμόδιον ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη ἡ ἀπέχθεια τοῦ πλείστου μέρους τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν Ἑνωτικῶν δὲν ἀπευθίνετο οὐδόλως κατὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πατριάρχου, ὅστις καὶ τοὶ πρὸς τὸ Θεολόγον συμφρονήσας τοῖς Λατίνοις ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ μετ' αὐτῶν διατηρῶν ἔτι φιλικὰς σχέσεις, ὅμως ὑπὸ πάντων ἐγινώσκετο ὡς ὀρθοτομῶν κρυφίως, καὶ προσάγων τοῖς ἔθνεσι τὴν πίστιν ἐκείνην, ἣτις κατὰ γενικὴν γνώμην ἦτον ὄρος ἀπαραίτητος εὐσεβείας καὶ ἑλληνικότητος. Ἡ ἀφοσίωσίς του πρὸς τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν, ἡ οικιακὴ του ὀρθόδοξος διαγωγή, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀρεταὶ του, τὴ χάρειν τῆς συμπεριφορᾶς

του, ἡ εὐπροσηγορία του, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἢ ἀκούραστος δραστηριότης μεθ' ἧς ἡμέραν καὶ νύκτα περιέτρεχε τὰς ὁδοὺς, τὰς ἐπάλλξεις, τὰ δημαρχεῖα, ἐγκαρδιῶν, γενναίων, προφυλάττων τοὺς μαχητὰς, παρακλεῖων τοὺς ὀπλισμένους μοναχοὺς μετ' ἡρωϊκὴν παρρησίαν, ταῦτα πάντα τὸν ἀποκατέστηνον ἀγαπητὸν, σεβάσιμον, ἀξιολάτρευτον, ἱερὸν παρὰ πᾶσιν ἀδιακρίτως τοῖς πολίταις, καὶ οὐδὲ γλώσσα ἐτόλμα νὰ εἴπη τι κατ' αὐτοῦ. Ὁ πεφωτισμένος κληρὸς δὲν ἔτρεφεν οὐδεμίαν μνησικακίαν ἐναντίον του, πεποιθὼς ὅτι ἡ ψευδένωσις ἐκείνη ἢ ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἦτον ἀπλῶς μία μοναρχικὴ κωμωδία δεδικοιολογημένη ὑπὸ τῶν κατεπειγουσῶν τοῦ κράτους ἀναγκῶν, κωμωδία οὐχὶ σπουδαίως τελεσθεῖσα ἐπὶ ζῆμιά τῆς ἐγγενοῦς πίστεως· ὁ λαὸς ἐγγόγυζε μᾶλλον κατὰ τῶν αὐτομολησάντων ἐκείνων κληρικῶν, οἵτινες τὰ σχέδια τοῦ βασιλέως μὴ γινώσκοντες, χάριν κερδοσκοπίας καὶ ἀνευρυθρίας παρεδίδοντο εἰς τὰ δυτικὰ φρονήματα.

Τὴν δὲ εὐσέθειαν καὶ ὀρθοτομίαν τοῦ Κωνσταντίνου ἐξεβίου προσέτι καὶ ἡ ἀποποίησης αὐτοῦ τοῦ νὰ στεφθῆ βασιλεὺς Ῥωμαίων ὑπὸ τοῦ δυτικόφρονος Γρηγορίου Πατριάρχου, ἢ ὑφ' οἰουδήποτε ἄλλου Ῥωμαϊκοῦ Ἐξάρχου· παρὰ νὰ βιάσῃ τὰς πεποιθήσεις του, προστίμηκε νὰ μὴ κληθῆ Ῥωμαίων Ἀυτοκράτωρ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔμεινε ἀστεπτος.

Ὁ κληρὸς διὰ ταῦτα ἔλαθεν εἰς τὴν τῆς πολιορκείας περίστασιν ἐνδοξὸν μέρος καὶ περίλαμπρον. Ἀπὸ τὰ φρούρια, ὅπου τὸν Κωνσταντίνον ἀκολουθοῦντες ἐμάχοντο γενναίως, ἔτρεχον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ εἰς τοὺς ναοὺς, ἵνα ἐμψυχώσωσι τὸν λαὸν μετὰ τὰς πρὸς Θεὸν δεήσεις, καὶ πάλιν ἐπέστρεφον εἰς τὰ τάγματα, τὰ ὅποια κατὰ τάξιν δημαρχίας, εἶχον, προτροπῇ τοῦ Βασιλέως, διοργανισθῆ. Καὶ οἱ μὲν ὀλίγοι εὐγενεῖς καὶ ἔγκριτοι τῆς πόλεως στρατιωτικοὶ διεμερίσθησαν εἰς τὴν φυλακὴν· οἱ δὲ καλόγηροι καὶ ἱερεῖς καὶ κληρικοὶ παντὸς ἐξιώματος, καὶ οἱ τοῦ λαοῦ καταλόγου τῆς Ἐκκλησίας ἐτοποθετήθησαν τῇ δε κακείσε ἐπὶ τὰς ἐπάλλξεις πρὸς ἡμεροσκοπίαν καὶ νυκτοσκοπίαν. Ὁ δὲ Κωνσταντίνος, ἔρικπος ἀκαταπαύστως περιεπάτει γύρωθεν τῆς

πόλεως καὶ τῶν τειχῶν, ρυθμίζων τὰ τοῦ πολέμου, μαχόμενος ὡς στρατιώτης ἀπλοῦς, ἐπανορθῶν τὰ χαλάσματα τῶν φρουρίων, ἐξετάζων τὰς βίβλας, θεοσπεύων τοὺς τετρωμένους, διανέμων ἰδίαις χερσὶ τροφὰς πρὸς τοὺς ἀθλητὰς, ἐνὶ λόγῳ ψυχὴ τῆς ὄλης ὑπερασπίσεως ἀναδεικνύμενος.

Ἦρχιζεν ἐν τούτοις τὸ τρομερὸν σφαιροβόλον τῶν Τουρκῶν νὰ ἠχῆ, καὶ τὰ τείχη νὰ κρημνίζωνται. Ὁ Κωνσταντῖνος ἰδὼν αὐτὰ πεσόντα, ἐστέναξεν ἐκ βάθους ψυχῆς, διότι οὐδέποτε ἀπὸ μεγάλου Κωνσταντίνου ἔτυχε τοιοῦτον κακόν. Στείλας δὲ πρέσβεις, ἐπρότεινε τῷ Μωάμεθ ὅσον φόρον ἐκεῖνος ἐβούλετο κατ' ἔτος, μόνον νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ νὰ δώσῃ τὴν εἰρήνην. Ὁ δὲ Τούρκος ἀπεκρίνετο, ὅτι δυνατὸν δὲν ἦτο νὰ ἀναχωρήσῃ, ἐπειδὴ ἢ ἐκεῖνος ἐλάμβανε τὴν πόλιν, ἢ ἡ πόλις ἐλάμβανε αὐτὸν νεκρόν· ὅτι ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπόθει τὴν εἰρήνην, ὄφειλε νὰ παραιτηθῆ τῆς Βασιλείας, καὶ νὰ δεχθῆ τὴν μὲν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἄλλας δὲ τινὰς ἐπαρχίας διὰ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ· εἰδὲ μὴ, ἐὰν διὰ μάχης ὁ Μωάμεθ εἰσῆρχετο, πάντας τοὺς μεγιστάνας καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον παρέδιδεν ἐν στόματι μαχαίρας, τὸν δὲ λαὸν καὶ τὴν πόλιν παρεχώρει εἰς τὸν στρατὸν του, διότι διὰ τὸν ἑαυτὸν του εὐχαριστεῖτο νὰ λάβῃ τὴν Πόλιν κενήν. — Λογιζόμενος δὲ ὁ Μωάμεθ τί ποιητέον, ἵνα θλίψῃ καὶ ἐπὶ μᾶλλον στενοχωρήσῃ τοὺς πολιορκημένους, ἐπιχειρεῖ ἔργον θαυμαστὸν, καὶ ναυμαχίας ἄριστον στρατήγημα· σὺρει τὰς τριήρεις του εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ διαπεράσας διὰ μηχανῆς αὐτάς, μετεβίβάσκει τὸν στόλον του ἐν αὐτῷ τῷ λιμένι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Αἱ ἐσωτερικαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πληγαὶ ἦσαν ὅμως κινδυνωδέστεραι. Ἐνῶ αἱ ἐλέβολοι δὲν ἔπαυον κτυποῦσθαι τὰ τείχη, οἱ ἔνετοὶ καὶ οἱ Γενουῆται μετὰ τῶν εὐγενῶν Βυζαντινῶν πρὸς ἀλλήλους συνερρίζοντο, στάσεις ἐγείροντες καὶ δυσχονοίας. Ὅσα πλέον ὁ κίνδυνος προσήγγιζε, τόσα μᾶλλον ἐπερίσσειεν ἡ ἀσυμφωνία. Ὁ Κωνσταντῖνος τρέχει δεξιᾷ, τρέχει ἀριστερᾷ, εἰρηνοποιῶν τοὺς θορύβους· ἀδελφοὶ, ἐκφωνεῖ,

παρακαλῶ σας, εἰρηνεύσατε, καὶ ἀρκεῖ ὁ ἐξῆθεν πόλεμος· μὴ ἠμάχεσθε ἀναμεταξύ σας διὰ τοὺς οἰκτιρμούς, τοῦ Θεοῦ! » Κενῶν δὲ ὄντων διόλου τῶν ταπεινῶν, καὶ ἀπορῶν πῶς νὰ πληρώσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν, αἰτεῖται συνεισφορά· παρὰ τῶν πλουσίων. Ἀλλ' οὗτοι ἀρνοῦνται συνδρομὴν, πτωχεύειν προφασίζόμενοι. Εἰς τοιαύτην ἀκμὴν ἀποφασίζει νὰ λάβῃ τὰ τῶν νεῶν ἄγια σκεύη. — Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐτιμώρησε τὴν φιλαργυρίαν τῶν ἀρχόντων, διαμερίσας μετ' ὀλίγον εἰς τοὺς ἀθηγάγους Τούρκους πᾶσαν τὴν περιουσίαν των, καὶ παραδοὺς τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ τὴν τῶν παιδῶν αὐτῶν εἰς μαχαίρας ἀνιλεῶν βαρβάρων. — Οὐδεμία δὲ δίκη Οὐρανοῦ, ὡς λέγουσιν, ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις προφανεστέρα, τῆς τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, τοῦ καὶ συγγενοῦς τοῦ Βασιλέως. Ὁ εὐγενὴς οὗτος ἀπατηθεὶς, κατὰ τινων γνώμην, ὑπὸ τῶν ἐπιβούλων τοῦ Μωάμεθ ὑποσχέσεων, οὐκ ὀλίγον ἐπετάχυνε τὴν ἀποφράδα τῆς ἀλώσεως ἑώραν. Πιστοῦσης δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ προδότης, ἐπιταγῇ τοῦ Μωάμεθ ἐλαιμοτομήθη, ἀφοῦ ἐνώπιόν του πρῶτον κατεσφάγησαν ἐν πρὸς ἐν τὰ τέκνα του. Ἀλλὰ τὸ ἀληθές τῆς προδοσίας ταύτης ἡμεῖς ὑποπτευόμεθα. Πάντες οἱ φιλορθόδοξοι ἦσαν τότε εἰς ὁσμήν φιλοτουρκίας παρὰ τοῖς Ἀυτικοῖς.

Ἡ πολιορκία μολαταῦτα προέβαινε βραδέως, ἐπειδὴ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ δήμαρχοι, καὶ μάλιστα ὁ Γενουτῆς Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς πᾶν ἐμηχανεῦοντο στρατήγημα πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐχθρικῶν προσβολῶν. Ἀκροβολισμοὶ καὶ συρρήξεις ἐγένοντο καθ' ἡμέραν· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνας πολλοὺς Τούρκους ἐζώγρουν, πολλοὺς δὲ καὶ κατέσφαζον ἐπὶ τὰ τείχη, βουλομένους ἀναβῆναι αὐτά. — Ταῦτα βλέπων ὁ Μωάμεθ, καὶ καταλαμβάνων ὅτι ἀγανάκτησις τις ἤδη εἰσέρρει ἐν τῷ στρατῷ αὐτοῦ, μαθὼν δὲ ὅτι ἐπικουραὶ ἐξ Ἰταλίας παρὰ τῶν Γραικῶν περιεμένοντο, κρίνει τέλος ἀρμολίαν τὴν στιγμὴν, ἵνα ἐφορμήσῃ εἰς τὰ τείχη. Προσκαλεῖ λοιπὸν ὑπὸ τὰ ἔπλα ἄπικτα τὸν στρατὸν, καὶ ὁμνύει εὐμὰ τὴν ἀθανασίαν τῆς Θεότητος, μὰ τὸν Πρωφήτην, μὰ τὴν ψυχὴν τοῦ γονέως του καὶ τὴν ζωὴν τῶν παιδῶν αὐτοῦ, μὰ τὴν βουφάϊαν τὴν ὁ-

ποίαν εἰς τὴν δεξιάν κρατεῖ·» ὅτι πρὸς ἐκείνον ἐκ τῶν Ἰαννισσάρων, ὅστις πρῶτος ἤθελεν ἐμπήξει τὴν Ἡμισέληνον ἐπὶ τὰς ἐπάλληξαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπόσχεται τὸν κρατηγικὸν βαθμὸν, καὶ μιᾶς ὀλοκλήρου ἐπαρχίας τὴν διοίκησιν· πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς στρατιώτας καὶ συνεφορητάς, τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ σκεύη, τὸν ἱματισμὸν, τοὺς αἰχμαλώτους ἄνδρας καὶ γυναῖκας, μικροὺς τε καὶ μεγάλους, νέους τε καὶ γέροντας. — «Οἱ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐν μιᾷ φωνῇ τριακόσαιο χιλιάδες στόματα ἀλάλαξαν τουρκιστί· ὁ θεὸς τῶν θεῶν, καὶ ὁ Μωάμεθ προφήτης αὐτοῦ.»

Ἐντρομοὶ ἀκροάζονται οἱ πολιορκούμενοι τὴν φωνήν, ἣτις διαχέεται ὡς μέγας ἤχος θαλάσσης. Ὀλίγον δ' ἔπειτα μανθάνουσι καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σουλτάνου. Τὴν ἐπαύριον, λοιπὸν, ὕδρατος καὶ χερσαῖος πόλεμος, μάχη γενικὴ μέλλει νὰ συγκροτηθῇ! — Ἀριθμηθέντων τῶν Γραικῶν ὀπλητῶν, εὐρίσκονται καθ' ἕκαστον Χριστιανὸν, πεντακόσιοι καὶ πλεῖον Τούρκοι. Ἀπελπισία κυριεύει τοὺς κατοίκους, τὴν δὲ ἀπελπισίαν ἐπαυξάνει οἰωνός τις ἀπαίσιος ἐν οὐρανῷ φανείς· νέφος ἐν εἴδει φλογίνης ῥομφαίας ἐρρίπισε στυγεράς ἀκτῖνας ἐπὶ τῶν θόλων τῆς ἀγίας Σοφίας· οἱ δὲ χρησιμοὶ τὰς κακὰς προρρήσεις καὶ αὐτοὶ διπλασιάζοντες, ἐπρομήνυον δάκρυα, καὶ ἄφευκτον αἱματοχυσίαν, καὶ δεσμοὺς, καὶ φθοράν.

Ὁ Κωνσταντῖνος προστάττει ἵνα ἀρχιερεῖς, καὶ ἱερεῖς, καὶ μοναχοὶ, καὶ ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, καὶ παιδιὰ τὰς σεπτὰς εἰκόνας λαβόντες ἐπεριέλθωσι μετὰ δακρύων τὰ τεῖχη τῆς πόλεως κρᾶζοντες τὸ *Κύριε ἐλέησον!* καὶ ἱκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα μὴ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παραδώσῃ αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν ἀνόμων καὶ ἀποστατῶν καὶ πονηροτάτων παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἀλλήλους οὕτως ἐνεθάρρουν ἵνα ἀνδρείως ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ὥρην τῆς συμπλοκῆς. Τῇ δὲ αὐτῇ ὀδυνηρᾷ καὶ πολυδακρύτῳ ἑσπέρᾳ, ὁ Κωνσταντῖνος συγκαλέσας πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους καὶ δημάρχους καὶ ἑκατοντάρχους καὶ ἐτέρους προκρίτους, καὶ στρατιώτας, καὶ πολυ-

ἀρειθμον λαόν, προφέρει τοὺς ἐξῆς λόγους, οὗς ἀγαθὴ τύχη μᾶς ἔσωσαν τὰ χρονικά τοῦ Φραντζῆ.

Π΄.

Δικτυόβια Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

« Ἴμεῖς εὐγενέστατοι ἄρχοντες, καὶ ἐκλαμπρότατοι δῆμαρχοι καὶ στρατηγοί, καὶ γενναϊότατοι συστρατιῶται, καὶ πᾶς ὁ πιστὸς καὶ τίμιος λαός! ⁽¹⁾ Ἰξεύρετε ὅτι ἐφθασεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ ἐχθρὸς τῆς πίστεώς μας θέλει ἵνα μετὰ πάσης τέχνης καὶ μηχανῆς στενοχωρήσῃ ἡμᾶς, καὶ μετὰ πάσης δυνάμεως καὶ τέχνης μᾶς δώσῃ πόλεμον σφοδρὸν διὰ συμπλοκῆς καὶ συβρῆξεως μεγάλης ἐκ τῆς χέρσου καὶ θαλάσσης, ὅπως, εἰ δυνατόν, ὡς ὄφις, ἐκχύσῃ τὸ φαρμάκιον, καὶ ὡς λέων ἀνήμερος καταπῆῃ ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο σᾶς λέγω καὶ σᾶς παρακαλῶ, ἵνα γῆτε ἀνδρείως καὶ μετὰ γενναίας ψυχῆς, ὡς πάντοτε ἕως τοῦ νῦν ἐποιήσατε, κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως ἡμῶν. Ἴδου σᾶς παραδίδω τὴν ἐκλαμπροτάτην καὶ περίφημον ταύτην Πόλιν, καὶ πατρίδα ἡμῶν, καὶ βασιλεύουσαν τῶν πόλεων! Γνωρίζετε καλῶς, ἀδελφοί, ὅτι διὰ τέσσαρας λόγους ὀφείλομεν ἐκ συμφώνου πάντες νὰ προτιμήσωμεν τὸν θάνατον ἢ τὴν ζωὴν· πρῶτον μὲν, ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας μας· δεύτερον δὲ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος· τρίτον μὲν, ὑπὲρ τοῦ βασιλέως σας ὡς χρηστοῦ Κυρίου· τέταρτον δὲ, ὑπὲρ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων.

Λοιπὸν, ἀδελφοί, ὑπὲρ οἰουδήποτε τῶν τεσσάρων τούτων, ὀφείλομεν ἕως θανάτου ν' ἀγωνισθῶμεν· καὶ τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον, ὡς ἐναργῶς βλέπετε, μέλλομεν ἐκ πάντων νὰ ζημιωθῶμεν, εἰάν διὰ τὰς ἐδικὰς μου ἀμαρτίας ππραχωρήσῃ ὁ Θεὸς τὴν νίκην εἰς τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ὡς ἐκ τούτου κινδυνεύσῃ ἡ ἀγία ἡμῶν Πίστις, ἣν Χριστὸς τῷ οικείῳ αὐτοῦ αἵματι ἐδώρησάτο ἡμῖν, αὐτὴ ἡ πίστις, ἣτις δι' ἡμᾶς εἶναι πάντων κεφάλαιον. Ἐπειδὴ εἰάν τὸν κόσμον ἄλλο κερδήσῃ τις, καὶ τῆς ψυχῆς ζημιωθῇ,

(1) Μεταβάλλομεν ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον λέξις τινὰς προφανῶς ὑπὸ τοῦ Ἑρωτοδοτικίου ἀλλοιωθείσας.

τί τὸ ὕψος ; — Δεύτερον δὲ, ὑστερούμεθα τοιούτοτρόπως πε-
τρίδος περιφήμου καὶ ἐλευθερίας, καὶ ἐπομένως βασιλείας, τῆς
ποτὲ περιφανοῦς, νῦν δὲ τεταπεινωμένης. Τέλος πάντων ὑστερού-
μεθα φιλτάτων καὶ συμβίων καὶ συγγενῶν.

Αὐτὸς ὁ ἀλιθῆριος ὁ Ἀμηρᾶς πενήτηντα καὶ ἑπτὰ ἡμέρας ἄγει
σήμερον ἀφοῦ, ἔλθων, μᾶς ἀπέκλεισε, καὶ δὲν ἔπαυσε πολιορ-
κῶν ἡμᾶς ἡμέραν καὶ νύκτα μετὰ πάσης μηχανῆς καὶ δυνάμεως,
ἂν καὶ χάριτι τοῦ παντεπόπτου Χριστοῦ Κυρίου ἡμῶν πολλάκις
αἰσχρῶς καὶ μετὰ αἰσχύνῃς ἄχρι τοῦ νῦν ἐκ τῶν τειχῶν ἀπεπέμ-
φθη. Τώρα δὲ, ἀδελφοί, μὴ δειλιάσητε ὅτι ἔπεσεν ὀλίγον τείχος
μέροθεν ἐκ τῶν κρότων καὶ τῶν κρουσμάτων τῶν ἐλεθόλεων,
διότι, ὡς βλέπετε, κατὰ τὸ δυνατόν ἐδιορθώσαμεν πάλιν αὐτό.
Ἡμεῖς γὰρ πᾶσαν ἐλπίδα εἰς τὴν ἀμαχὸν δόξαν ἀνεθέμεθα, ἐκείνοι
δὲ εἰς τὰ ὄπλα, ἡμεῖς ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος
ἡμῶν, ἐκείνοι δὲ εἰς ἵππους καὶ δύναμιν, καὶ πλῆθος. Ἀλλὰ προσ-
έτι ἐλπίζομεν καὶ εἰς τὰς χεῖράς μας, καὶ εἰς τὴν ῥωμαλαιότητα
ἣν ἡ θεία δύναμις ἡμῖν δωροῦται.

Γνωρίζω ὅτι αὕτη ἡ μυριαριθμητὸς ἀγέλη τῶν ἀσεβῶν, κατὰ
τὴν συνήθειάν των θέλουσιν ἔλθει κατεπάνω μας μετὰ χυδαίας καὶ
ὑπερηφάνου τόλμης, μετὰ θάρρους πολλοῦ καὶ βίας, ἵνα μᾶς θλί-
ψωσι καὶ στενοχωρήσωσι διὰ μιᾶς, ὀλίγων ἡμῶν ὄντων, καὶ μᾶς
φοβήσωσι μετὰ φωνῶν μεγάλων καὶ ἀλαλαγμῶν ἀναριθμητῶν.
Τὰς τοιαύτας αὐτῶν φλυαρίας καλῶς ἤξεύρετε, ὅθεν περιττὸς ὁ
λόγος· ἀναριθμητῶς δὲ πέτρας, καὶ ἕτερα βέλη, καὶ ἐλεβολί-
σκους ὡς ἄμμον θαλάσσης θέλουσι μᾶς ρίψει, τὰ ὅποια ἐλπίζω
δὲν ἔχουσι νὰ μᾶς βλάψωσι. Διότι θεωρῶ καὶ χαίρω καὶ εὐελ-
πίζομαι ὅτι, ἂν καὶ εἴμεθα ὀλίγοι, ἀλλὰ πάντες εἴσθε δεξιοὶ καὶ
ἐπιτήδειοι, καὶ ῥωμαλαῖοι, καὶ ἰσχυροὶ, καὶ μεγαλήτορες, καὶ
καλῶς ἠτοιμασμένοι. Σκεπάσατε καλῶς τὴν κεφαλὴν μὲ τὰς
ἀσπίδας κατὰ τὴν συμπλοκὴν! ἡ δεξιὰ σας εἰς τὴν ῥωμαλαίαν
ἔχουσα, μακρὰ ἔστω πάντοτε! αἱ περικεφαλαῖαι σας καὶ οἱ θώ-
ρακες καὶ οἱ σιδηροὶ ἱματισμοὶ εἶναι ἰκανώτατοι ὁμοῦ μὲ τὰ λοιπὰ

ὄπλα, τὰ ὅποια οἱ ἐναντίοι δὲν ἔχουσι καὶ δὲν ἀπέκτησαν· ταῦτα δὲ θέλουσιν ἀποβῆ ὠφελιμώτατα ἐν τῇ συμπλοκῇ. Στήτε κυρίως σκεπασμένοι ἔσωθεν τῶν τειχῶν, οἱ δὲ ἀσκεπεῖς σπανίως ἄς ἔρχωνται!

Διὸ, ὦ συστρατιῶται, γίνεσθαι ἔτοιμοι καὶ στερεοὶ καὶ μεγαλόψυχοι διὰ τοὺς οἰκτειροὺς τοῦ Θεοῦ! Μιμηθῆτε τοὺς ποτε τῶν Καρχηδονίων ἐλέφαντας, οἵτινες τοσοῦτον πλῆθος Ἰππων Ῥωμαίων μετὰ τὴν θύαν καὶ τὴν φωνὴν ἐδίωξαν! Καὶ ἐὰν ζῶον ἄλογον ἐδίωξε, πόσον μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τῶν ζῶων καὶ ἀλόγων ὑπάρχοντες κύριοι, ἡμεῖς οἵτινες ἀντιπρατασοῦμεθα εἰς ἐναντίους, ὄντας χεῖρονας τῶν ἀλόγων ζῶων;

Αἱ πέλται σας καὶ αἱ Ῥωμαίαισας καὶ τὰ τόξα καὶ ἀκόντια ἄς περιφθῶσι κατ' αὐτῶν, ὅχι ὡς κατὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ ἀγρίων χοίρων κυνήγιον, ἵνα γνώσωσιν οἱ ἀσεβεῖς, ὅτι ὅχι μετὰ ζῶων ἀλόγων, ὡς αὐτοὶ, παράταξιν ἔχουσιν, ἀλλὰ μετὰ τῶν κυρίων καὶ αὐθεντῶν αὐτῶν, μετὰ ἀπογόνων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων!

Δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀμηρᾶς, ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως, ἔλυσε τὴν ἀγάπην ἣν εἶχομεν, χωρὶς εὐλόγου τινὸς αἰτίας, καὶ τοὺς ὄρκους τοῦ τοὺς πολλοὺς κατ' οὐδὲν ἐλογίσατο· καὶ ἐλθὼν αἰφνιδίως ἔκτισε φρούριον ἐπὶ τὸ στενὸν τοῦ ἁσώματου, ἵνα καθ' ἡμέραν μᾶς βλάβη· τοὺς δὲ ἀγρούς μας καὶ κήπους καὶ παραδείσους καὶ οἴκους κατέκαυσε· τοὺς δὲ ἀδελφοὺς ἡμῶν τοὺς Χριστιανοὺς, ὄσους εὔρεν, ἐθανάτωσε καὶ ἠχμαλώτισε· τὴν φιλίαν ἡμῶν ἔλυσε· τοὺς δὲ Γαλάτας ἐφιλίωσε, καὶ αὐτοὶ χαίρονται· μὴ ἐνθυμούμενοι καὶ αὐτοὶ οἱ ταλαίπωροι τὸν μῦθον τοῦ παιδὸς τοῦ γεωργοῦ, τοῦ θεωρήσαντος τοὺς κοχλίουσ καὶ εἰπόντος· ὦ ἀνόητα ζῶα. . . . . καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐλθὼν, λοιπὸν, ἀδελφοί, μᾶς ἀπέκλεισε, καὶ καθ' ἡμέραν μετὰ ἀχανὲς στόμα χάσκον ζητεῖ πῶς γὰρ εὔρη καιρὸν ἐπιτήδειον, ἵνα καταπῆ καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν πόλιν ταύτην ἣν ἀνήγειρεν ὁ τρισμακάριστος καὶ μέγας ἐκεῖνος βασιλεὺς ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ἀφιερώσας αὐτὴν εἰς τὴν πανυπέραγρον δέσποιναν ἡμῶν καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἥτις εἶναι κυρία καὶ βοηθὸς καὶ

σκέπη τῆς πατρίδος μας, καὶ καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων, τὸ καύχημα πάντων ὅσοι ζῶσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Ζητεῖ πῶς νὰ εὕρῃ καιρὸν νὰ ἀφανίσῃ ὡς ῥόδον τοῦ ἀγροῦ τὴν ποτὲ περιφανῆ καὶ ἀνθίζουσαν ταύτην τῶν πόλεων βασιλεύουσαν, ἣτις ἐδούλωσε σχεδὸν, δύναμαι εἰπεῖν, πᾶσαν τὴν ὑφήλιον, ἣτις ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς Πόντον καὶ Ἀρμενίαν, Περσίαν καὶ Παμφλαγονίαν, Ἀμαζῶνας καὶ Καππαδοκίαν, Γαλατίαν καὶ Μηδίαν, Κοχλοὺς, Ἰβήρας, Βοσφοριανούς, καὶ Ἀλβανούς, Συρίαν καὶ Κιλικίαν καὶ Μεσοποταμίαν· Φοινίκην, καὶ Παλαιστίνην, Ἀραβίαν τε καὶ Ἰουδαίαν, Βακτριανούς καὶ Σκόθας· Μακεδονίαν καὶ Θετταλίαν, Ἑλλάδα, Βοιωτίαν, Λοκροὺς, Αἰτωλοὺς, Ἀκαρνανίαν, Ἀχατὰν, καὶ Πελοπόννησον, Ἠπειρον καὶ τὸ Ἰλλυρικόν, Ληχνίτας κατὰ τὸ Ἀδριατικόν· Ἰταλίαν, Τουσκάνους, Κέλτας, καὶ Κελτογαλάτας· Ἰβηρίαν τε καὶ ἕως τῶν Γαδείρων· Λιβύαν καὶ Μαρακίαν, καὶ Μαυρουσίαν, Αἰθιοπίαν, Βελέδες Σωδὶν, Νουμιδίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ Αἴγυπτον. Αὐτὸς τὰ νῦν βούλεται νὰ δουλώσῃ ἡμᾶς, καὶ νὰ βάλῃ ὑπὸ ζυγὸν καὶ δουλείαν τὴν κυριεύουσιν τῶν πόλεων· καὶ ἐκ τῶν ἁγίων μας τούτων ἐκκλησιῶν, ἐνθα προσκυνεῖται ἡ Ἁγία Τριάς, καὶ δοξολογεῖται τὸ πανάγιον, καὶ ὅπου ἄγγελοι ἄδουσι τὸν ὕμνον τὸν θεῖον καὶ τὴν ἔνσαρκον Οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἄλλας μὲν θέλει νὰ κάμῃ προσκύνημα τῆς βλασφημίας του, καὶ τοῦ ἀγύρτου του ψευδοπροφήτου Μωάμεθ, ἄλλας δὲ κατοικητήριον ἀλόγων καὶ καμῆλων.

Λοιπὸν, ἀδελφοὶ καὶ συστρατιῶται, ἐνθουμήθητε ὅτι πρέπει νὰ παραδώσῃτε εἰς τὴν αἰωνιότητα τὴν ἡμετέραν μνήμην, καὶ φήμην, καὶ ἐλευθερίαν!»

Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς ἔνετους· ἐν τοῖς δεξιοῖς μέρεσιν ἰσταμένους, λέγει·

«Ἐνετοὶ εὐγενεῖς, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ, ἄνδρες ἰσχυροὶ, καὶ στρατιῶται δυνατοὶ, καὶ ἐν πολέμοις δοκιμώτατοι! σεῖς οἵτινες διὰ τῶν ἐστιλβωμένων σας ῥομφαίων καὶ διὰ τῆς χάριτός σας πολλάκις πλῆθος Ἀγαρηνῶν ἐθανατώσατε,

καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν ποταμηδὸν ἐκ τῶν χειρῶν σας ἔρρευσε !
Τὴν σήμερον σας παρακαλῶ νὰ γένητε ολοψύχως, ἐκ μέσου
ψυχῆς ὑπερασπισταὶ τῆς πόλεως ταύτης, ἧτις εὑρίσκεται εἰς
τοιαύτην ἀκμὴν πολέμου, καλῶς γνωρίζοντες ὅτι δευτέραν πα-
τρίδα καὶ μητέρα ἀτελευτήτως ἔχετε αὐτήν· διὸ καὶ πάλιν
λέγω καὶ παρακαλῶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ νὰ πράξητε ὡς ἀδελφοὶ
φιλόπιστοὶ τε καὶ ὁμόπιστοὶ !»

Εἶτα, στραφεὶς ἐν τοῖς ἀριστεροῖς μέρεσι, λέγει πρὸς τοὺς Λι-
γουρίτας·

«Ὁ Λιγουρίται, ἐντιμώτατοι ἀδελφοὶ, ἄνδρες πολεμισταὶ καὶ
μεγαλοκαρδιοὶ, καὶ φημιστοὶ, καλῶς ἤξεύρετε καὶ γινώσκετε
ὅτι ἡ δυστυχὴς αὕτη Πόλις δὲν ὀφείλει μόνον εἰς ἐμὲ τὴν χάριν
ἀλλὰ καὶ εἰς σας διὰ πολλὰ τινα· σεῖς μὲν πολλάκις μετὰ προ-
θυμίας τὴν ἐβοηθήσατε, καὶ μὲ ἰδικὴν σας συνδρομὴν τὴν ἐλυ-
τρώσατε ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνοὺς τοὺς ἐχθροὺς τῆς· σήμερον πάλιν
ὁ καιρὸς εἶναι ἀρμόδιος ἵνα δεῖξητε εἰς βοήθειαν αὐτῆς τὴν ἐν
Χριστῷ ἀγάπην σας, τὴν ἀνδρείαν σας, τὴν γενναιοῦτά σας !»

Καὶ στραφεὶς γενικῶς πρὸς πάντας, εἶπε·

«Καιρὸν δὲν ἔχω νὰ σας εἶπω περισσότερα· μόνον τὸ τετα-
πεινωμένον μου τοῦτο σκῆπτρον, ἰδοὺ εἰς τὰς χεῖρας ὄλων ὑμῶν
ἀνατίθηναι ! φυλάξετέ το μετ' εὐνοίας ! Ὅμως τοῦτο παρακαλῶ καὶ
ἐκτεύω ἀπὸ τὴν ἀγάπην σας, ὅτι νὰ δώσητε τὴν πρέπουσαν τιμὴν
καὶ ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγοὺς καὶ δημάρχους σας, ἕκαστος
κατὰ τὴν τάξιν του, καὶ τὸ τάγμα, καὶ τὴν ὑπηρεσίαν του.
Προσέξατε δὲ καλῶς εἰς τοῦτο ! διότι, ἐὰν ἐκ καρδίας φυλάξητε
τὰ ὅσα σας παρήγγειλον, ἐλπίζω εἰς Θεὸν ὅτι θέλομεν λυτρωθῆ
τῆς ἐνεστώσης αὐτοῦ δικαίας ἀπειλῆς· Ἰδοὺ στέφανος ἀδαμάν-
τινος ἐν Οὐρανοῖς ἐναπόκειται ὑμῖν, μνήμην δὲ ἀξίαν καὶ αἰωνίαν
καταλείψετε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.» — Ταῦτα εἰπὼν, καὶ μετὰ
δακρύων καὶ στεναγμῶν τὸν Θεὸν εὐχαριστήσας, οἱ πάντες ὡς
ἐξ ἑνὸς στόματος ἀπεκρίθησαν μετὰ κλαυθμοῦ λέγοντες·

«Ἔτοιμοι νὰ ἀποθάνωμεν διὰ τὴν Πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ
διὰ τὴν Πατρίδα μας !»

ἀκούσας δὲ τὴν φωνὴν ὁ Κωνσταντῖνος, εὐχαρίστησε τοὺς συναθλητάς του, καὶ ἀπηγγεῖλατο αὐτοῖς πλείστας δωρεῶν ἐπαγγελίας· ἐπὶ τέλος δὲ λέγει·

«Λοιπὸν, ἀδελφοὶ καὶ συστρατιῶται, ἐστὲ ἕτοιμοι τῷ πρώτῳ! μὲ τὴν χάριτα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, καὶ συνεργούσης τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐν ἧ τὴν ἐλπίδα πᾶσαν ἀναθέμεθα, θέλομεν ἀπ' ἐντεῦθεν καταδιώξει τοὺς ἐναντίους μας!»

Οἱ Γραικοὶ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ἐγενναιώθησαν. Τότε ἀκολουθεῖ σκηνὴ συγκινητικὴ· ὁ εἷς θέλει ν' ἀσπασθῇ τὸν ἕτερον, καὶ πάντες δίδονται πρὸς ἀλλήλους τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν, ὡς οἱ τριακόσιοι εἰς τὰς Θερμοπύλας, πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὴν κατὰ βαρβάρων μάχην. Ἠσπάζοντο λοιπὸν ἀλλήλους, καὶ πάλιν ἐκ δευτέρου κλαίοντες, ἀλλήλους ἡσπάζοντο, καὶ ἐσυγχωροῦντο τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Τὰ δάκρυά των ἔβρεξαν ἐκείνην τὴν γῆν, ἥτις ἐμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ γίνῃ γῆ δουλείας, «μήτε φιλότατων μνημονεύοντες, μήτε γυναικῶν ἢ πλούτου φροντίζοντες, εἰ μὴ μόνου τοῦ ἀποθανεῖν, ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι.»

Μετὰ δὲ ταῦτα ἕκαστος ἐπανέστρεφεν ἐν τῷ διατεταγμένῳ τόπῳ πρὸς φυλακὴν τῶν τειχῶν.

ΡΙΑ΄.

Τελευταία ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ τελειή.

Ἀλλ' ἡ πληκτικωτέρα σκηνή, ἐξ ὧν τὰ χρονικά τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλλάδος μνημονεύουσιν, ἔλαβε χώραν ἐντὸς τοῦ τεμένους τῆς ἁγίας Σοφίας, ὀλίγας ὥρας πρὶν ἢ τὸ γένος τῶν Γραικῶν παραδοθῇ εἰς τὸ τετρακοσιετὲς μαρτύριον.

Ὁ βασιλεὺς δυσελπιστῶν ἤδη περὶ σωτηρίας, ὁμῶς ἀποφασισμένος νὰ κυρώσῃ μὲ τὸ ἴδιόν του αἷμα τὴν μέλλουσαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἐξαγόρασιν, ἀφοῦ περιῆλθε τὰς ἐπάλξεις καὶ τὰ φρούρια, καὶ ἐβεβαιώθη ὅτι πάντα εἶχον ἐν τάξει, εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συνωδευμένος ἀπὸ πολλοῦ στρατηγοῦ, καὶ ἱερέως, καὶ ἀνχρίθμητον πλῆθος λαοῦ, φωνάζοντος τὸ ἄσπαστον ἔλεος!

ἦτον ὄρθρος τῆς Κυριακῆς 27 Μαΐου 1453, ἡ ἀποφράς ἡμέρας τῶν ἁγίων Πάντων.

Ὁ ἦχος τῶν κλαυθμῶν, ἡ βοή τῶν γυναικείων γογγυσμῶν, καὶ αἱ φωναὶ τῶν παιδῶν κατεσκέπαζον τὰς δεήσεις τῶν διακόνων, οἵτινες, ἐνώπιον τῆς ὡραίας Πύλης ἰστάμενοι, τὴν τελευταίαν ἤδη ἀνέπεμπον ἱερίαν ἐν τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ εὐπὲρ τοῦ καθυποτάξαι ὑπὸ τοῦς πόδας τῶν ὀρθοδόξων πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. Ὁ Σύνολος ἡ κύκλω σκηπὴ ἐπέπνεε λύπην, πένθος, μελαγχολίαν· αἱ καρδίαι πάντων ἦσαν καταπεπιεσμέναι, ὥσανεὶ ἐτελείτο ἡ νεκρώσιμος κηδεία ὀλοκλήρου γενεᾶς.

Ἡ ἐθιμοταξία ἐξέλιπεν· αἱ κοινωνικαὶ ἀνισότητες διεσκεδάσθησαν· οἱ δημόται συγκεχυμένως ποιοῦσι μετανοίας μετὰ τῶν πατρικίων, οἱ πένητες μετὰ τῶν ἀρχόντων, καὶ, ὡς ἐπὶ τὸ χεῖλος τοῦ κοινοῦ τάφου, πολίται μετὰ πολιτῶν ἀδιακρίτως συμπαριπύσσονται. Καὶ αὐτὸς ὁ πάνσεπτος Ναός, τὸ σύμβολον τῆς πάλαι ποτὲ κραταιᾶς Ὀρθοδοξίας, ἡ κατοικία τῶν αἰώνων, τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ καύχημα, νῦν γεγυμνωμένος παντὸς πολυτίμου κοσμήματος, καὶ ἀπεκδεδυμένος αὐτῶν ἐτι τῶν πρὸς τὴν μυσταγωγίαν ἀναγκαίων σκευῶν, ἀφώτιστος, ἀκαλλώπιστος, σκυθρωπὸς, εὐτελισμένος, εἰκονίζει πιστῶς τὴν ταλαίπωρον Ἑλλάδα κατὰ τὸ δούλειον ἐκεῖνο στάδιον ἐν ᾧ μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ὥρων γραμμέρον ἦτο νὰ εἰσέλθῃ.

Ὅσῳ πλέον ἡ λειτουργία προχωρεῖ, καὶ προσεγγίζει τὴν ἀπόλυσιν, τόσῳ μᾶλλον αὐξάνει ἡ βοή τοῦ κλαυθοῦ, καὶ ὁ κοπετὸς τοῦ λαοῦ διπλασιάζεται. Ἐφάνετο ὅτι ἡ ζωὴ πάντων τῶν περιστώτων ἦτο περιωρισμένη μόνον ἐντὸς τῆς διαρκείας ἐκείνης τῆς Εὐχαριστίας, καὶ ὅτι ἐκάστη συλλαβὴ τῶν εὐχῶν ἐκείνων, πίπτουσα ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων, ἦτο νέον βῆμα πρὸς τὴν προκειμένην ἄβυσσον.

Τονιζομένου τοῦ Κοινωνικοῦ, αἰφνιδίως σχίζονται οἱ ὄχλοι, οἱ σωματοφύλακες ἀναμερίζονται, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος περιβεβλημένος τὰ βασιλικά μὲν, ἀλλὰ, φεῦ! πενιχρὰ καὶ τετριμμένα

ιμάτιά του, προβαίνει πρὸς τὸ ἅγιον βῆμα, ἀσκεπής, κατηφής, μετὰ ὀφθαλμῶν δεδακρυσμένων.

Οἱ ρεναγμοὶ καταπαύονται, ὁ θόρυβος σιγάζει· καθ' ὅλον ἐκεῖνον τὸν ἀπέραντον Ναὸν δὲν ἀκούεται πᾶρεξ ἡ φωνὴ τοῦ λειτουργοῦ, τοῦ προσκαλοῦντος τοὺς χριστιανοὺς, ἵνα μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθωσιν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ νεκρῶς ἐπὶ πολλὴν ὥραν προσεύχεται, Κύριος οἶδε, τίνα λυτήριον καὶ πατριωτικὴν προσευχὴν· προσπίπτει τρίς ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος, ἀναχαιτίζων δι' ἐνὸς σπασμώδικου κινήματος τοῦ στόματος καὶ τῶν παρειῶν τοὺς λυγμοὺς, οἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ταρᾶχιδῶς ἀναβαίνουσιν ἀπὸ τῆς καρδίας του, εἶτα, στραφεὶς πρὸς τὸν λαόν, ἀναβοᾷ γεγυμνασμένος τῇ φωνῇ.

«Χριστιανοί, συγχωρήσατε τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ ὁ Θεὸς ἔστω συγχωρήσιμος τὰς ἰδικὰς σας!»

Παραλαμβάνων δὲ, ὡς ἔθος, παρὰ τῶν χειρῶν τοῦ Ἀρχιερέως τὰ ἔχραντα μυστήρια, μεταλαμβάνει αὐτῶν.

Ἄπαντες ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐφώνησαν·

«Ἐσὼ συγχωρημένος!»

Καὶ τῶντι ἐσυγχωρήθησαν αἱ ἁμαρτίαι τῆς μεσαιωνικῆς μοναρχίας. — Ἀπὸ τοῦ νῦν κυφορεῖται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος νέα βασιλεία, ἡ βασιλεία τῆς Ἀναγεννήσεως!

Μετὰ ταῦτα, ὁ ἀγνισμένος, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος τοῦ μεσαιῶνος ἔσχατος βασιλεὺς, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς παρευρισκομένους, παραινεὶ αὐτοὺς νὰ συγκοινωνήσωσιν ἅπαντες· πρῶτον νὰ συγκοινωνήσωσιν ἀδελφικῶς, καὶ ἔπειτα νὰ ἐνθυμηθῶσιν «ὅτι ἤγικεν ἡ ὥρα ὅτε μέλλουσιν ἀγωνισθῶσιν τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα, καὶ ὅτι, ἐάν δὲν ἦναι παρὰ Θεοῦ ὠρισμένοι νὰ σώσωσι διὰ θυσίας τὴν ἀγαπητὴν πατρίδα, τουλάχιστον ὀφείλουσι νὰ καταλείψωσιν εἰς τοὺς ἀπογόνους μνήμην ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς τοιαύτην, οἷα εἶναι ἀναγκαῖα, ὅπως οὗτοι διαφυλάξωσιν ἐν τῇ ἐνδεχομένῃ δουλείᾳ τὴν πίστιν τῶν πατέρων, καὶ τὴν σεβασμὸν πρὸς τὸ παρελθόν.»

Εἰς τούτους τοὺς λόγους τοὺς λυπηροῦς, οἵτινες, μυσικαίς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐπαναλαμβάνόμενοι, ἀντηχοῦσιν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὡς ἡ τῆς Πατρίδος καὶ τῆς Πίστεως τελευταία διαθήκη, μετὰ πλείονος ἢ πρότερον ὀρμῆς, ἐκρηγνύονται οἱ κλαυθμοὶ καὶ οἱ ὄδυρμοὶ τῶν προσερχομένων εἰς τὴν μετάληψιν. Ἐφωνή τῶν αἰτουμένων συγχώρησαι δὲν ἀκούεται πλέον· «ἐν τῇ ὁσ τῇ ὥρᾳ, λέγει ὁ Φραντζῆς συνοπτικῶς, τίς διηγήσεται τοὺς τότε κλαυθμοὺς καὶ θρήνους; ἐάν ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος, ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἠδύνατο μὴ θρηνησαι.»

Ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγος διακόπτει τὴν τραγικὴν σκηνὴν. Αἱ μητέρες ἀποχαιρετῶσι τὰ τέκνα των· αἱ γυναῖκες ῥίπτονται εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν συζύγων· οἱ τελευταῖοι ἀσπασμοὶ συγχέονται μετὸν κρότον τῶν σκαθίων καὶ τῶν ἀσπίδων.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐκοινώνησαν ἅπαντες ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ κοινωνίᾳ πίστεως, ἀγάπης, καὶ ἐλπίδος· ἅπαντες ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὤμοσαν ὄρκον καὶ βασιλεὺς, καὶ ἀριστοκρατία, καὶ λαὸς, καὶ ἱερατεῖον.

Διότι ἄλλο τίς δὲν ἤκουεν εἰμὴ φωνὰς περὶ ἀμοιβαίας συγχωρήσεως τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ φρικτοῦς ὄρκους σταθερότητος εἰς τὰ τῆς ἐθνικῆς πίστεως δόγματα, τυχούσης αἰχμαλωσίας. Συγχώρησόν με ἀδελφέ! εἰς ἐφώναζεν ὧδε· καὶ πάλιν, ὁ Θεὸς ἅς σὲ συγχωρήσῃ! ἀπεκρίνοντο ἕτεροι. Ἡ ἀμοιβαία ἄφεσις τῶν πλημμελημάτων παρεξέταθη σχεδὸν μέχρις αὐγῆς. — Ἦθελεν ὁ μεσαιῶν, φαίνεται, ν' ἀποθάνῃ συγκεχωρημένος ἐν τῷ ναυαγίῳ του.

Ἴσως οὐδαμοῦ τῆς Χριστιανικῆς ἱστορίας εὐρίσκεται παράδειγμα παρομίας πνευματικῆς ἐνώσεως καὶ ὁμοιοῦς!

Ἡ γόνιμος καὶ παρακτικὴ φαντασία τοῦ Σακεσπέρου, ὁ φιλόθρησκος κάλαμος τοῦ Σχιλλέρου οὐδέποτε παρέστησαν σκηνὴν ἔχουσαν, ὡς αὕτη, τόσον ὀλίγην χρεῖαν δραματικῆς ἐφευρέσεως καὶ εἰκονικότητος τεχνικῆς!